

Trebalo je dalje da se vide stvari, a to je bila obaveza onih sa čela, da prepoznaju da nam politika nezamijeranja uvijek na poklon donosi ulogu stradalnika”.

Alibegovićevi radovi su tu i da opomenu, da se nad prošlošću Bošnjaka i BiH mora duboko zamisliti, jer ona je, bez lažne patetike, bila tragična. Ono što je jednom bilo stvarno, to ostaje vječno moguće. Budućnost se time čini maglovitijom. On ukazuje: “Mislim da moramo svi sebi da zamjerimo zbog opuštenog i neopreznog načina življenja i olakog prelaženja preko pojava koje o nečemu govore... Naše nacionalno biće mora se uvažavati prvo od nas samih, da bi se poštovalo i od drugih”. Čovjek bez nacionalne svijesti, po njegovom sudu, isto je što i “čovjek bez ljudske svijesti. Na takav stav nakon svega bošnjački čovjek ima moralno pravo”. General Ibrahim Alibegović je svojim člancima otvorio niz značajnih pitanja na koja bi naučnici trebali detaljnije odgovoriti. To će svakako obuhvatiti ne samo iznijansirano, “novo viđenje” JNA, stavove vojnog i državnog vrha Jugoslavije, već i ponašanje državnog rukovodstva BiH u “godinama raspleta” radi objektivnijeg, studioznijeg promišljanja tog vremena i potrebe kritičkog preispitivanja onoga što se danas nudi, sa kratke vremenske distance, kao “zvanična” istina, iako se potraga za njom nikada ne zatvara. ■

Safet Bandžović

Azra Junuzović, *Sarajevske ruže: Ka politici sjećanja*
(*Sarajevo Roses: Towards politics of remembering*), prevela Azra Junuzović,
Sarajevo: Armis Print i Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu
i Hercegovinu, 2006, 286.

Azra Junuzović magistrirala je sociologiju na Bosfor / Bogazici Univerzitetu u Istanbulu 2004. godine, a profesionalno se bavi predstavljanjem historijskih događaja u udžbenicima i područjem usmene historije. Nakon povratka u Bosnu i Hercegovinu, zatekla je na ulicama svoga grada *Sarajevske ruže*, kao simbole stradanja njenih sugrađana tijekom rata, što ju je potaklo napisati knjigu. O *Ružama*, ali i o drugim mjestima komemoracije napravila je inventivan sociološki zapis koji čitatelja podstiče na razmišljanje u sopstvenoj percepciji ratnih događaja. Mada se u svakodnevnom životu govori o tranzicijskim pomacima ka boljem životu, težina ratnih sjećanja pritišće ljude, a stalno izmjenjivanje optužbi stvara tjeskobu življenja u današnjem bosanskohercegovačkom društvu.

Prvo poglavlje *Sjećanje na protekli rat u Bosni i Hercegovini (19-44)* osim osnovnih informacija o postdejtonskom državno-političkom ustrojstvu, pruža nam i neke od načina prisjećanja na rat putem dnevnih novina, filmova i udžbenika. Ali, prije prezentiranja rezultata, čitatelji su upoznati sa metodologijom istraživanja. Ispitanici su različito odgovarali na postavljena pitanja, ali su tražili od autorice povratnu informaciju o svojim odgovorima, što je autoricu dovelo pred dilemu "(...) da li je uopće dobro započeti istraživanje o jednoj tako emocijama nabijenoj tematici; hoću li biti kritizirana što pišem o sopstvenim sunarodnicima ukoliko se oni ne slože s argumentima koje predstavljam. Izazov tog pokušaja da balansiram ove dvije perspektive je zahtijevao svjesnost da na moje zaključke zaista utječe i kontekst u kome se odigrava istraživanje, moj doživljaj rata i akademsko iskustvo". (str. 31.) Prvi osvrt predstavlja način na koji se o ratu piše u vodećim bosanskohercegovačkim dnevnim listovima (*Dnevni avaz, Oslobođenje, Nezavisne novine i Večernji list*). Godina istraživanja je 2003, a predmet istraživanja su spomeni na tragične ratne događaje. Na samom početku uočljiva je različitost imenovanja rata od 1991-1995. godine (rat, bosanski konflikt, agresija, građanski rat, domovinski rat) u pojedinim etničkim zajednicama, što se prenosi i u novine koje strogo diferenciranim načinima donose vijesti o istim događajima, a sve to upućuje na praksu uspostavljanja okvira za komemoraciju svakog naroda ponaosob prema ustaljenoj navici življenja u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Za razliku od novina, filmovi (*Welcome to Sarajevo, Ničija zemlja, Gori vatra*) pokazuju više mogućnosti za promišljanje proteklog ratnog iskustva, uz naglašavanje da je rat utjecao na život svakog čovjeka u Bosni i Hercegovini. Treći uklon istraživanja rata odnosi se na udžbenike iz nacionalne grupe nastavnih predmeta (*maternji jezik, geografija, historija, vjeronauk i poznavanje prirode i društva*). Mada su razne međunarodne organizacije uključene u analizu sadržaja udžbenika naročito po pitanju osjetljivih i kontroverznih pitanja, taj posao je daleko od zadovoljavajućeg, a pokazalo se da je ovaj problem i političke i akademske naravi. Mada ova tri izvora istraživanja (*novine, film i udžbenici*) svaki na svoj način govore o proteklom ratu, uočljive su bitne razlike u viđenju istih događaja u ovisnosti kojem nacionalnom diskursu pripadaju, osobito kada su u pitanju novine i udžbenici.

Za razliku od prvog poglavlja, koje nastoji da kontekstualizira pitanja u vezi sa sjećanjem na rat u Bosni i Hercegovini, drugo poglavlje *Važnost spomen mjesta u procesu sjećanja (45-83)*, pruža teorijski okvir za koji se veže važnost lokacija gdje se nalaze spomenici u procesu sjećanja. Osim osvrta na neka spomen obilježja iz prošlosti i njihove uloge danas, kao i odnosa historije i sjećanja, autorica predstavlja neka od suvremenih mjesta komemoracije. Cijelu problematiku smješta u teorijski okvir definiranja spomenika prema različitim autorima (*Winter, Sturken, Young, Koselleck, Lowenthal,...*), te analizira njihovu ulogu u procesu sjećanja. Poseban naglasak postavljen je na dva najdominantnija današnja mjesta komemoracije, na memo-

rijalne komplekse u Potočarima i na Kovačima.“(...) Čini se da i Kovači i Srebrenica postaju simboli vremena koje je iza nas i koje treba biti obilježeno. S druge strane, ostaje pitanje koliko nam ova mjesta omogućavaju da radimo kroz našu prošlost. Jasno je da nas podsjećaju na prošlost projektujući pojedine poruke o ratu i o potrebi da se diskutira o ratu, ali je teško reći kako će nam omogućiti da živimo sa svojom prošlošću. Srebrenica naglašava strpljenje ili *sabur* preživjelih i potrebu drugih da priznaju patnju, dok Kovači ukazuju na potrebu da se prisjećamo agresije i onih koji su se borili ovdje i poginuli” (82-83).

Međutim, u trećem poglavlju, *Sarajevske ruže (85-101)*, istraživanje je usmjereno na pitanje kakve poruke one šalju i što nam govore o ratu. U novinama i u službenoj dokumentaciji relevantnih institucija o njima ne nalazimo podatke za koje smo zainteresirani. Ali bez obzira na to, *Sarajevske ruže* – fenomen ispunjavanja crvenom bojom tragova nastalih od detonacija i eksplozija granata, stoje na trotoarima sarajevskih ulica kao podsjetnik nedavnoj prošlosti. Uz ova mjesta nema pisanih komentara tako da prolaznicima ostaju samo pretpostavke o njihovoj prošlosti. Mada se nalaze duž važnijih ulica, nema nekog naročitog reda u njihovom obilježavanju, a kada se uoče, *Sarajevske ruže* prenose svoju poruku tiho, na jedan vrlo suptilan način, ostavljajući svakom prolazniku mogućnost stvaranja pojedinačnih sjećanja. U ovom poglavlju, *Ruže* postaju mjesta na kojima je moguće ispitati odnos između historije i sjećanja, ali i granicu među njima koja je maglovita, pa je teško razlikovati što je to historija, a što naše sjećanje. Nakon traganja za odgovorima o nastanku *Sarajevskih ruža*, autorica je došla do profesora Nedžada Kurte, koji je ideju kreiranja *Ruža* pronašao u kolektivnoj patnji stanovnika Sarajeva tijekom opsade. “Profesor Kurto je objasnio da nije želio napraviti neki grandiozni, socrealistički spomenik koji bi govorio o mjestu. On je radije htio pokazati kako su se eksplozije desile na *tlu* dok su ljudi ležali na *tlu* ili u blizini, pokušavajući da se kriju od granate koja je dolazila na *tlo*. Stoga je *tlo* u poimanju profesora Kurte imalo veoma simbolično značenje a sama komemoracija je trebala biti smještna na tom istom mjestu. (...) Prema njegovom mišljenju, potrebno je smatrati da *Ruže* imaju dokumentarni značaj, stoga one mogu nestati bilo kada, jer ih nije neophodno održavati redovno. On je pojašnio da namjera Sarajevskih ruža nije bila da budu pretjerano stimulirajuće i ne pretjerano spomenikom. Profesor Kurto je naglasio da je njihova namjera bila da privuku, na diskretan način, pažnju onih koji su već znali o čemu su ova mjesta i pojedinci trebaju zapažati *Ruže* nasumice” (99). Tako pojednostavljenom formom komemoracije naglašeni su užas eksplozije, ljudska patnja i golema količina straha. *Sarajevske ruže* nisu ogroman spomenik, ali svojim prisustvom na trotoarima podsjećaju na strahote rata i to u pojedinačnom sjećanju i preživjelim odaju počast u njihovoj patnji tijekom opsade grada.

U sljedećem, četvrtom, poglavlju predstavljeno je *Istraživanje i elaboracija (103-132)*, koje donosi odgovore na sljedeća pitanja: kada su ispitanici prvi put zapazili *Ruže*; tko su njihovi kreatori; kakav je njihov odnos prema imenu, obliku i boji; da li one ukazuju na patnju, na žrtve ili na "nas"; da li govore o Sarajlijama ili o osobama koje su granatirale grad ili pak samo o ratu; da li one ukazuju na opis da se "ovo zaista desilo nama" ili "trebamo li se sjećati ovoga"? Ovo poglavlje u knjizi je izuzetno zanimljivo jer su analizirani različiti aspekti sjećanja na protekli rat u Bosni i Hercegovini kroz prizmu fenomena *Sarajevskih ruža*. Elaboracija govori i o problemu njihovog prisvajanja od strane sadašnjih građana Sarajeva, a u odnosu na druga spomen obilježja, *Sarajevske ruže* imaju sasvim drugačiji način sjećanja na ratno iskustvo.

U *Zaključku – Sarajevske ruže i politika sjećanja (133-137)* autorica ukazuje da *Ruže* ne projektiraju poruke slične onima u spomen obilježjima u Potočarima i na Kovačima. Dok prethodna dva potcrtavaju kolektivnu patnju jednog određenog naroda – Bošnjaka, žrtve u slučaju *Sarajevskih ruža* su nepoznate osobe iz neidentificirane nacionalne skupine, zna se samo da su bili privremeni ili stalni građani Sarajeva. Ova knjiga je inventivna u smislu otvaranja novih pitanja u proučavanju društvenog pamćenja, kao npr.: da li je buduće prisustvo *Sarajevskih ruža* u sukobu s realnošću svakodnevnog života u kojem blijedi sjećanje na rat; kakvo značenje će *Ruže* imati za drugu generaciju ako uopće ostanu na sarajevskim ulicama i, hoćemo li se uspjeti uhvatiti u koštac i suočiti s prošlošću? I, na kraju, u pogovoru knjizi *Možemo li učiti iz "prošlost"?* dr. Meltem Ahiska, profesorica odjela za sociologiju Bogazici / Bosfor Univerziteta u Istanbulu, postavljajući ovo pitanje visoko ocjenjuje ovu knjigu u doprinosu proučavanju društvenog sjećanja. Osjetljivo sjećanje *Sarajevskih ruža* ocjenjuje kao briljantno urađenu analizu u kojoj razumijemo što se to dešava u društvenom sjećanju, jer postavljanje spomenika nam obično ne pomaže u učenju iz prošlosti, jer oni kao da zamrznu prošlost koja i dalje ostaje kontroverzno mjesto različitih sjećanja.

Knjiga Azre Junuzović *Sarajevske ruže – ka politici sjećanja* je vodič za naše razmišljanje i sjećanje o gradu, ratu u njemu, o patnji ljudi tijekom opsade, o sugrađanima koji su poginuli ili umrli, ali i o onima koji su preživjeli. Na stranicama knjige autorica je ponudila bezbroj ideja za istraživanje i za razmišljanje. Nakon pročitane knjige na sasvim drugačiji način se razmišlja o *Ružama* koje se susreću tijekom šetnje gradom. Vraća vam se sjećanje na ratne godine, na sugrađane, na patnički život u gradu ... I u vlastitim mislima postavljaju se opet pitanja: da li su blijedi tragovi crvene boje adekvatni i našim sjećanjima koja iz godine u godinu blijede; da li nam je žao što su neki novi asfaltni slojevi prekrili neke od *Ruža*; da li bismo željeli da se bojom obnove da bi nas podsjećale u zaboravu, ...? Vjerojatno, svaki čitatelj će imati nova, drugačija razmišljanja, jer knjiga brojnošću ideja prevazilazi broj strani-

ca u njoj. Vrijedne analize u ovoj knjizi mogu nam pomoći da se suočimo sa prošlošću, što je i glavna preporuka čitateljima da *Sarajevske ruže* svakako pročitaju jer ih neće ostaviti ravnodušnim. ■

Vera Katz

Gračanički glasnik – časopis za kulturnu historiju, broj 20,
Gračanica, maj 2005, 220.

I pored svih izazova i poteškoća sa kojima se znanstvene i kulturne institucije Bosne i Hercegovine suočavaju već duže vrijeme, određene sredine sa svojim entuzijastima uspijevaju premostiti sve nedostatke i višestruko obogatiti mjesta i regije u kojima žive i rade. Takav jedan svijetao primjer je i Gračanica. Ovdje već više od decenije jedan broj intelektualaca nesebično radi na što svestranijem upoznavanju ovog kraja, kako kod mlađih generacija, tako i svih onih koji se interesiraju o ovom mjestu i njegovoj okolini. Rezultat toga je da su prije 10 godina pokrenuli časopis *Gračanički glasnik*, koji je u protekloj deceniji štampan dva puta godišnje. Zato je sada pred nama njegov 20 - jubilarni broj. I do sada je *Gračanički glasnik* štampan sa vrlo dragocjenim radovima. No, ovaj 20 – ti broj je sa svojim člancima i drugom vrstom priloga bogatiji i raznovrsniji.

Na ukupno 220 strana Redakcija časopisa sa glavnim i odgovornim urednikom mr. Omerom Hamzićem u šest posebnih rubrika donosi relativno veliki broj radova i priloga. Prva dva rada su posvećena desetogodišnjici štampanja 20 brojeva *Gračaničkog glasnika*, i dat je njegov historijat u rubrici *Povodom*. O tome pišu Omer Hamzić i Atif Kujundžić. Sljedeće rubrike su: *Teme*, *Zavičaj*, *Prošlost*, *Riječ*, *Listovi i Dodatak*. U njima je uvršteno ukupno 28 radova.

Prvi radovi posvećeni su aktuelnim pitanjima kao što su toplifikacija Gračanice, te o ljekovitim svojstvima gračaničkih “Terma”. Autori ove dvije teme su Omer Hamzić, Hasan Mostarlić i Abdulkadir Šišić. U sklopu iste rubrike *Teme* je i prilog iz izvoda magistarskog rada mr. Muhameda Ibrahimovića, *Političko - pravna koncepcija lokalne samouprave i njeno funkcionisanje u Bosni i Hercegovini*” pod naslovom *Participacija u odlučivanju o javnim lokalnim poslovima u općini*. Ove teme su tradicionalno aktuelne, ali po mome mišljenju njihova aktuelnost posebno dolazi u vrijeme koje je pred nama. Naime, u narednom periodu o svim vitalnijim pitanjima vezanim za jednu sredinu u prvom redu treba da se odlučuje na lokalnom i regionalnom nivou.

O danima evropskog nasljeđa – promociji kulturnog blaga općine Gračanica piše glavni i odgovorni urednik. U njemu daje informacije da je u Tuzli od 19. do 25. septembra ove godine organizirana Centralna manifestacija, deveta po redu, pod naslovom *Dani evropskog naslijeđa*. I ovoga puta Gračanica je imala šta kazati o sebi i svojoj prošlosti koja seže od antičkih vremena. Kako ističe mr. Hamzić, najzapaženiji dio je bio arheološki, što ne umanjuje značaj i kasnijih epoha. Mislim da na ovakav način ljudi koji se interesiraju za prošlost kraja u kome su rođeni i posebno ako se time i profesionalno znanstveno – stručno bave, upravo oni na najbolji način mogu i trebaju nametnuti se sa upoznavanjem svoga kraja šire regije. Time će još više zainteresirati naučne radnike iz drugih sredina. Upravo u sklopu toga je i rad *O nastanku naselja Doborovci i njegovom nazivu*, autora Rusmira Đedovića. Ovim radom Đedović nastavlja upoznavati ne samo svoje Gračanlije, nego i šire o okolnim mjestima ovoga područja. To čini još bolje ne samo kao geograf, nego i dobar poznavalac prošlosti Gračanice i okoline.

Ništa manje interesantno je čitati rad mr. Omera Hamzića koji se odnosi na Rizu Mehinagića, jednog od najboljih bosanskohercegovačkih novinara u proteklih četiri – pet decenija. Na ovome mjestu g. Hamzić donosi i cio niz vrlo interesantnih podataka vezanih za porodicu Mehinagić. Mislim da ovim radom navedena tema nije iscrpljena i da u nekom od narednih brojeva ovoj nesumnjivo izuzetno interesantnoj i poznatoj ličnosti treba i dalje poklanjati pažnju.

U rubrici *Prošlost* uvršteno je ukupno osam radova i priloga. Upravo ova rubrika je po broju strana i najobimnija, što govori i podatak da su se radovi iz ove rubrike štampali od 46. do 158. strane, te da predstavljaju pola časopisa. Nastavljajući tradiciju iz prethodnih brojeva, ovoga puta 20–ti jubilarni broj *Gračaničkog glasnika* obogaćen je vrlo vrijednim i značajnim radovima čiji su autori Adem Handžić sa dva, te Aladin Husić, Rusmir Đedović, Ramiza Smajić, Nedim Zahirović, Mina Kujović i Omer Hamzić sa po jednim radom. *Popis doseljenih Vlaha stočara u nahiji Sokol i Opširni popis nahije Sokol u Zvorničkom sandžaku iz 1548. godine*, preštampani su prijevodi sada već rahmetli dr. Adema Handžića koje je autor našao u Arhivu Predsjedništva vlade iz Istanbula, a koji su se kao kopije nalazili u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Ovaj izuzetno vrijedan dokument pisan 1528. godine direktno se odnosi na područje Gračanice. U njemu se donose brojni podaci ne samo o Vlasiima stočarima, nego i broju njihovih kuća, pratećih objekata, broju muslimana koji se u popisu navode, te mnogih drugih podataka koji su korisni za poznavanje kao konfesionalnih, tako i privredni prilika popisanog područja. Slično je i sa drugim radom dr. Adema Handžića, a odnosi se na opširan popis nahije Sokol u zvorničkom sandžaku iz 1548. godine. I ovo je jedan opširan dokument iz Tapu Tahrir deftera čiji original se nalazi u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu, a kopija je bila pohranjena u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Od 53. do 112. stranice donose se izuzetno bo-

gati i zanimljivi podaci o Gračanici i njenoj okolini. Nastavljajući pisati na ovu temu Rusmir Đedović nam donosi sumarne podatke na osnovu izvora koje su prevodili Adem Handžić, Aladin Husić, Međida Selmanović i Amina Kupusović. To su podaci koji se odnose kako na urbani dio Gračanice, tako i na njena brojna okolna mjesta.

Ramiza Smajić sa radom *Vjenčanja u sidžilu gračaničkog kadije* upoznaje nas sa jednim gračaničkim sidžilom čije pisanje je započelo 1209. po hidžri, tj. 1794. godine. Kako su sidžili za historičare jedan od primarnih izvora, upravo na osnovu ovoga koji nam govori o vjenčanjima ljudi sa ovoga područja upotpunjujeme svoja dosadašnja saznanja iz jednog od najznačajnijih segmenata društva, a to su brak i porodica. Pored toga, vrijednost ovog sidžila je u tome što pored imena upisanih, donosi i prezimena porodica sa ovog područja. Time obogaćujemo saznanje o spomenutim porodicama. Tu su i radovi Nedima Zahirovića o dokumentima i rukopisima iz biblioteke hfz. Ibrahim ef. Mehinagića, te Mine Kujović koja piše o učenicima i nastavnici Narodne osnovne škole u Gračanici iz 1915. i 1916. godine. Ova rubrika se završava sa radom Omera Hamzića koji piše o djelatnosti Narodne biblioteke i ulozi njenog osnivača Mustafe Kamarića.

U preostalim rubrikama *Riječi* i *Listovi*, te *Dodatku* doneseno je ukupno devet priloga raznovrsne tematike od kojih su posebno interesantni *Listovi gračaničkog kalendara od 13. 5. do 29. 10. 2005. godine*, te biografije i bibliografije Omera Hamzića, Rusmira Đedovića i Mirzeta Hamzića, urednika i najvrednijih saradnika ovog časopisa u proteklom periodu. Nadati se da će kao i u proteklom vremenu i u narednom periodu ovaj časopis zadržati stare i proširiti saradnju sa novim autorima, te redovno izlaziti. ■

Enes Pelidija

FENOMEN "KRSTJANI" U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI I HUMU

ZBORNİK RADOVA

Sarajevo - Zagreb, 2005.